

Karl Kello

**SAAREMAA
STONEHENGE**

Toimetaja Piret Pihlak
Kaanekujundus Kaspar Ehlvest
Küljendus Erje Hakman
Kaardid Rein Kask

Fotod ja illustratsioonid: Rūta Celma, Pentti Muhonen, Wolfgang Wagner,
erakogu

Geodeet Kristjan Kaljulaid

© Autor ja kirjastus Argo, 2018

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-607-58-7

Trükitud trükikojas Print Best

*Pühendatud kõigile saarlastele, aga eelkõige Meiuste inimestele,
kes elavad ühes kõige unikaalsemas paigas Euroopas.
Autor tänab kõiki, kes kohal käinud ja hea sõnaga toeks olnud.
Erilise tänu ja lugupidamise pälvivad Alar Tamming ja Jaanus Lember,
kelle abita poleks see raamat vähemalt sellisel kujul teoks saanud.*

Sisukord

<i>Sõna saateks. Meiuste memoraat</i>	9
<i>Sissejuhatus. Kas siis selle maa kivid ...</i>	15
Saaremaa muinasobservatoorium	22
Suveöö unenägu, talveöö unenägu	38
Meiuste muster: nagu taevas, nõnda ka maa peal	52
lisaki <i>intihuatana</i>	59
Igal kivil oma lugu	78
Kui taevas oli palju madalamal	98
Saare suured nõiad	115
Pythagoras, Hyperborea Apollon	137
Templirüütlid Saaremaal: kuhu nad siit kadusid?	147
Kalevipoja tegevusareaal Saaremaal	169
Kuressaare meridiaan, maailma meridiaan	188
Soela salasadam	193
Soovitavat kirjandust	207
Register	210

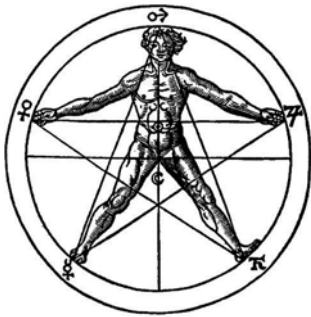
Sõna saateks Meiuste memoraat

Aasta 1913. Jõulud on kohe käes. Nii lootusrikast jõulurahu pole kristlikule Euroopale enam antud näha väga pikka aega. Saaremaal Karja kihelkonnakooli internaadis põhukotil magades näeb üks 11aastane koolipoiss õudset ulma, mis püsib tal haruldase selgusega meeles kogu elu.

Tulevasele maailmamainega Rootsi etnoloogile, Kuningliku Gustav Adolfi Akadeemia auliikmele, Soome TA välisliikmele, Tartu ülikooli audoktorile Gustav Rängale kangastub kohutav päikeseratas ja selle sees hirmuäratav päikesemees. Ränk kirjutab oma mälestusteraamatus („Sest ümmargusest maailmast“, 1979): „Olin esimest aastat Karja kihelkonnakoolis. Magasin internaadis oma põhukotil, kui nägin järgmise unenäo: süngelt violetsel taeval, otse silmapiiri kohal õõtsus aeglates rütmis oma teljel koletu tulipunane päikeseratas, suur nagu tõrrepõhi; selle sees alasti, kuid nõgimust mehekujuga, harkis jalu ja harevil kätega vastu päikeseringi toetudes. Niisama hirmuäratav, kui see päikeseratas ise, oli mees selle sees: üleloomulikult tugev nagu Simpson templi sammaste vahel ühel Doré joonisel, lihased nähtavalt pingul, turi ähvardavalt vimmas ja pea ettepoole vändunud. Õudse jume kogu selle stseenile andis ühelt poolt ebamaiselt kummitav tume atmosfäär ja teiselt poolt veretava päikese pikaldane õõtsumine, mille põhjuseks paistis olevat hooguandev päikesemees. Unenägu oli nii ängistav, et ma ärgates kogu kehast värisesin.“

Ei hakanud Ränk pidama end meediumiks, kelle kaudu oleks tahetud ilmutada peatselt puhkevat maailmasõda ja revolutsiooni, mis panid maailma tõepoolest kõikuma, ega läinud ka oma nägemust maailmale kuulutama. Pigem nägi ta „oma päikesemehes arhetüüpilist kujuga, mis suigub aju ürglademeis ja ilmutab end vahetevahel ainult usundilises sümboolikas või luules ja kunstis“.

Arhetüüpne päikesemees, kes „ilmutab end vahetevahel ainult usundilises sümbolikas või luules ja kunstis“.

Päikesesümbol triskele Karja kiriku altariruumi lae all. Kui see kolmjalg ringi käiks, kujutaks seegi endast päikeseolendit ratta sees.

Taevajumala silm kolmnurgas.

Sealsamas kihelkonnakooli kõrval, peaaegu et seinaga taga ootas Karja kiriku lakke maalitud kolmejalgne päikesesümbol veel kümmeaastat oma aega, et tuleks rootsi muinasteadlane Helge Kjellin ja vabastaks ta varjava lubjakihi alt. Kui see kolmjalg seal kõrgel üleval ringi käiks, kujutaks seegi endast päikeseratast.

Kolmkümmend aastat enne Gustav Ränga unenägu oli Oitme mees Kirill Männik näinud merel aeglaselt allapoole langevat taevatähte, mis olnud kui suur inimese silm kolmnurga sees. Kirill Männik töötas koos ühe vana soldati Johann Möldriga Peterburis Vassili saarel jahtklubi paaditehases. Nägemus sattus neile Suursaare lähedal teel Peterburist oma jahiga Triiki Saaremaal. Õhtul päikese loojenedes kerges udus ja tuulevaikusel möödunud neist suur mustade purjedega laev „hää tuulega“, aga ei ühtki inimest polnud laeval liikumas. Nemad oma kiire jahiga aga pidanud nagu naelutatult paigal seisma. Äkki näinud nemad oma kohal taevatähte, mis „hakanud nende poole alla libisema ja peatund viimaks nii paari sülla kõrgusel nende järel

ja olnud suur inimese silma kujund küünarnuka otsa sees. Isegi silma nurk ja ripsmed on selgesti paistnud“. (Oma isa jutustuse kummalise tunnustähe kohta taevast pani kirja Mihkel Männik, 1874–1962.)

Silm kolmnurgas (NB! päikesesilm!) on ürgsemaid taevajumala sümboleid üldse. Kirill Männiku „viirastuslik silm“, „kummaline silm“, „hirmu tekitav silm“ kolmnurgas tuletab kahtlemata meelde Gustav Ränga päikesemeest ratta sees. Need on kaks kirjalikku ülestähendust Karja kihelkondlikust nägemuste maailmast: koolipoisikese õudne ulm päikesemehest ja täismehle viirastunud päikesesilm.

Päikesemees ringi ja päikesesilm kolmnurga sees – kust on Karja kandi inimeste alateadvusse talletunud sääraseid ainulaadseid arhetüüpsed kujutelmad? Kas võib tegu olla mingi kohapealse fenomeniga? Võimalik, et leiamegi niisuguse maagilis-müütilise mõtteviisi seletuseks ühe vahest isegi veidi üllatavana tunduva põhjuse: peaaegu üks ühele vastav kujutluspilt kummalegi nägemusele on leidnud jäädvustamist kiviaegses observatooriumis, mis asub Karja kihelkonna põhjaosas, Saaremaa kõige põhjemas põhjas, Soela väina ääres endisaegsel poolsaarel vastu Hiiumaad.

Nimelt paikneb Meiuste külas muinasobservatoorium, mida on hakatud rajama tõenäoliselt samadel aegadel, kui alustati kõigi nende kuulsate megaliitobjektidega (Stonehenge Inglismaal, Callernish Šotimaal, Newgrange Iirimaal). Toetudes samakõrgusjoontele, saab esialgu öelda (kuni täpsemate andmete selgumiseni), et muinasobservatooriumi asutamise ajalised piirid langevad vahemikku kaks ja pool kuni viis tuhat aastat tagasi.

Silm ja kolmnurk Saaremaa muinasobservatooriumis, üks ühel, teine teisel pool kivi.

Mötteline viisnurk Meilustes. Viisnurka tipud moodustuvad kõige suurematest, kõige väljapaistvamatest kividest omaaegsel põhja poole avaneval poolsaarel. Need jooned, mis ühendavad loodusesse poetatud pentagrammi otsapunkte, on muidugi mõttelised, aga üks „joonista“ ju näiteks ka Veenus taevasse nelja (või kaheksa) aastaga just möttelise viisnurga. Et viisnurga lõunapoolne külg terake lamedavõitu tundub, sellel on täiesti reaalne põhjus: seda edelapoolset nurgakivi ei saanud kaugemale asetada, kuivõrd soo sattus ette. Kivi oleks sohu ära kadunud.

Meiluste megaliiitstruktuur kujutab endast suurtest kividest tekitatud veidi munajat ringi, mille sisse moodustub peaaegu täiuslik tähtviisnurk. Intrigeerivamaid artefakte selles muinaskompleksis on kivilaev koos kivirahnuga, millesse on töödeldud sisse ühel pool silma, teisel pool kolmnurga kujund. Kas kivi „töötlemise“ puhul on tegu looduse või inimese kätetööga, jäägu esialgu lahtiseks. Tähtis on see, et need kujundid on silmanähtavalt olemas. Tundlikul inimesel, kes suudab läbi kivi vaadata, asetuks silm kolmnurga sisse. Igal juhul tuletab hirmu tekitanud „taevatäht“ meelde silma ja kolmnurga kujundit Meiluste muinasobservatooriumi kivilaevast. Mingi ähmane aimus saladuslikust silmast ja kolmnurgast võis seega tõepoolest olla kinnistunud kohalike inimeste alateadvusse. Sama kujund ilustas Soela väina tagust Käina kiriku orelit, mis üles seatud enne aastat 1888, kui Käinas pidas kõstriametit Rudolf Tobiase isa. Silm kolmnurgas ehtis ka USA ühedollarist rahatähte. Aga miks pidanuks viirastuslik taevatäht

Veenuse mõtteline
viisnurk Karja kirikus –
ja taevalael.

seostuma rahatähega? Taevatäht viitab siiski pigem taevastele asjadele ja taevavaatlustele.

Gustav Ränga päikesemees ratta sees aga toob silme ette Meiuste kiviringi koos viisnurgaga, millesse paigutub kogu muinasobservatooriumi kompleks koos külaga. Viisnurk ringi sees seostub tähenduslikult inimesega ringi sees. Inimene mahub viisnurga/ringi sisse üsna täpselt ära. Inimesel on viis otsa nagu viisnurgalgi.

MEIUSTE MEMORAAT. Seega, kuigi esmase lähenemise korras tundub olevat justkui põhjust arvata, et Saaremaa muinasobservatooriumi temaatika pole leidnud mingit kajastust eesti rahvaluules, tuleks ses asjas teha siiski teatud korrektiive – memoraatilisi korrektiive. Entsüklopeedilise teabe kohaselt on memoraat isiklikul kogemusel või elamusel põhinev rahvaluule valdkonda kuuluv jutustus üleloomulikust sündmusest, mis kajastab kohalikke rahvauskumusi ja võib olla juhtunud ka üksnes inimese siseilmas. Valdur Mikita on kinnitanud (Metsik lingvistika, 2008), et memoraat kui žanritüüp on Eesti pärimusuurimuses tublisti alahinnatud. Nii ongi. Kehastades igavikulisi meeleseisundeid ja kajastades varaseid sümboleid, ühendab memoraat isikliku kogemuse ilmaruumiga. Mikita sedastab kokkuvõtlikult, et need kogemused asuvad kahe maailma piiril ja seetõttu on ka nende sümboliline loomus ilmne.

Üks tavaline ridakivi Meiuste kivistruktuurist. Enne, kui lageraie jõudis muinas-observatooriumi kirdesektorisse, oli siin ikka üksjagu ürgmetsa hõngu tunda.

See raamat on mõeldud väikeseks tähelepanuavalduseks Eesti riigile tema sajanda sünnipäeva puhul. See riik on olemas (kuigi loogiliselt võttes ei tohiks teda olla) ja väärib seda, et on. Ajalugu kohustab. Megaliitkultuur on öeldavasti üks tingimatuid eeldusi, mille põhjal määratleda kultuurirahvast. Miks mitte vähemalt üritada taastada oma koht vanade kultuurirahvaste seas? Ja mida varem, seda parem. Sest aeg võib otsa saada.

Saaremaa muinasobservatooriumi temaatika on leidnud siinkirjutaja raamatus „Templirüütlid Saaremaal“, 2016, sissejuhatavalt ka juba käsitlemist – sellest vaatenurgast, et kui, siis mis pidanuks kohapeal templirüütlite vastupandamatut huvi äratama. Sai vihjatud, et Bremeni Adami mainitud Churlandi saar, kus võimalik, et ca 1060. aastal käidi otsimas Kristuse teise tuleku tunnustähte, peaks samastuma Saaremaaga, ja et tulevane Eestimaa piiskop Theoderic võis käia aastal 1191 seoses jaanipäevase päikesevarjutusega nimelt Saaremaal – ja küllap siis ka kohalikus observatooriumis. Kes teab, vahest võis ka Pythagoras käia argonautide ja Odysseuse eeskuju järgides siin kauges Hyperboreas kohapeal kontrollimas, et kas see kiviaegne täppisarvuti töötab veel. Ja Pytheas – kui, siis ehk astus tema omakorda oma kuulsal eelkäija Pythagorase jälgedes. Pythagoras aga – see mees oli juba templirüütlite suur eeskuju.